

Łódź, 20.09.2023 r.

Ks. dr hab. prof. UKSW Waldemar Gliński
Instytut Nauk Historycznych
Wydział Nauk Historycznych
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

Recenzja

**rozprawy doktorskiej ks. mgr. Krzysztofa Kamińskiego
zatytułowanej**

*Bractwa i stowarzyszenia społeczno-religijne na terenie diecezji tarnowskiej
w epoce zaborów*

Lublin 2023, mps, ss. 377

I. Ocena trafności wyboru tematu i jego oryginalności

Zagadnienie bractw i stowarzyszeń religijnych było przedmiotem badań historyków, podejmujących ten problem badawczy w skali poszczególnych diecezji i dla różnych okresów historycznych, np. w monografii Damiana Bednarskiego zatytułowanej *Bractwa pobożne, stowarzyszenia i ruchy kościelne w diecezji katowickiej (1945-1989)* (Katowice 2011) czy też w książce Władysława Bochniaka – *Religijne stowarzyszenia i bractwa katolików świeckich na w diecezji wrocławskiej od XVI w. do 1810 r.* (Wrocław 1983), a także w licznych artykułach Jerzego Flagi dotyczących bractw w diecezji płockiej oraz w aspekcie ich struktury prawnej i organizacyjnej w okresie staropolskim, jak też w jego książce zatytułowanej *Bractwa religijne w Rzeczypospolitej w XVI i XVIII w.* (Lublin 2004). Dla diecezji tarnowskiej temat ten opracowano fragmentarycznie odnosząc się do poszczególnych bractw czy stowarzyszeń – np. w monografii Marii Celiny Czechowskiej, *Towarzystwo wstrzeźliwości w diecezji tarnowskiej za rządów biskupa J. G. Wojtarowicza (1844-1850)* oraz w licznych opracowaniach Edwarda Kabata na temat kongregacji maryjnych i sodalicji mariańskich. Szersze ujęcie problemu stanowi praca licencjacka ks. Roberta Filipowicza zatytułowana *Bractwa w diecezji tarnowskiej w latach 1855-1914*. Nie posiada jednak ona charakteru wyczerpującego. Nie posiadaliśmy zatem dotychczas

całościowego i gruntownego opracowania tej tematyki dla tejże diecezji w okresie zaborów. Przedłożona dysertacja doktorska ks. mgr Krzysztofa Kamińskiego jest pierwszym tego rodzaju studium badawczym. Autor we wstępie wyraźnie sprecyzował cele i postawił pytania badawcze pisząc: *Podjęte badania miały na celu przedstawienie stanu liczbowego bractw i stowarzyszeń religijnych, ich rodzajów oraz rozmieszczenia w granicach diecezji tarnowskiej w okresie niewoli narodowej. W toku pracy towarzyszyły mi różne pytania badawcze, np.: czy duchowieństwo podporządkowało się rozporządzeniom Józefa II i w zupełności zaniechało duszpasterstwa brackiego? Czy są jakieś ślady poświadczające funkcjonowanie tych wspólnot pomimo państwowego zakazu? Co miało wpływ na powrót instytucji bractw i stowarzyszeń w orbitę duszpasterstwa parafialnego? Na ile powrócono do tradycyjnej formy bractw religijnych, kiedy uwarunkowania polityczne zmieniły się na bardziej sprzyjające wolności Kościoła? Czy w duszpasterstwie przyjęły się jakieś nowe formy pobożności brackiej? A jeżeli tak, to jakie były tego przyczyny? Staratem się ustalić, na ile pozwoliły na to materiały źródłowe, liczebność bractw i stowarzyszeń religijnych, oraz zbadać ich wpływ na życie kościelne i społeczne (s.8-9).* Realizację w ten sposób określonych kierunków badawczych uznać należy za próbę kompleksowego ujęcia roli oraz znaczenia bractw i stowarzyszeń społeczno-religijnych w życiu parafialnym. Wybór podjętej przez niego problematyki badawczej uznać należy za trafny i oryginalny.

II. Charakterystyka konstrukcji pracy oraz jej ocena pod względem merytorycznym

Rozprawa obejmuje wykaz skrótów, wstęp, cztery rozdziały w ujęciu chronologiczno-problemowym, zakończenie, bibliografię, spis tabel, wykresów i map, 6 aneksów wraz z ich wykazem oraz streszczenia w języku angielskim. We wstępie znalazły się wszystkie wymagane elementy. Dokładnie określono cel, przedmiot i stan badań, omówiono podstawowe źródła i literaturę, zrekapitulowano treść dysertacji, a także wskazano na pewne trudności badawcze, szczególnie w zakresie prowadzonej kwerendy archiwalnej. Doktorant ujawnił przy tym bardzo dobre przygotowanie archiwistyczne i doskonale rozeznanie w austriackiej specyfice kancelaryjnej. Nie dziwi to, gdyż ks. mgr Krzysztof Kamiński jest wieloletnim

dyrektorem Archiwum Diecezjalnego w Tarnowie. We wstępie znalazły się także rozróżnienie i definicje tytułowych pojęć „bractwo” i „stowarzyszenie społeczno-religijne” (co niepotrzebnie zostało powtórzone w rozdziale pierwszym na s. 21). Autor zamieści w tej części rozprawy syntetyczne ujęcie zmian terytorialnych Kościoła polskiego w końcu XVIII i w początkach XIX stulecia omawiając też zagadnienia związane z powstaniem oraz przejściową likwidacją diecezji tarnowskiej i ponownym jej ustanowieniem, a także jej zmianami terytorialnymi w XIX w. Wydaje się to słuszne, gdyż poświęcenie tej problematyce osobnego rozdziału wykraczałoby poza zakres tematu pracy, a jej zrekapitulowanie we wprowadzeniu wyjaśnia zagadnienie obszaru geograficznego i struktur organizacyjnych diecezji tarnowskiej.

W polityce wyznaniowej w monarchii Habsburgów w XIX stuleciu wyróżnia się zasadniczo dwie epoki wydzielone umowną cezurą roku 1855, kiedy Austria podpisała konkordat ze Stolicą Apostolską. Pierwszy okres zdominowany był józefińskimi paradygmatami polityki kościelnej, w drugim natomiast następowało odchodzenie od nich, co ujawniło się m.in. w możliwościach reaktywacji starych bractw religijnych i tworzeniu nowych. Periodyzacja ta odzwierciedlona została w przyjętej w dysertacji konstrukcji. W rozdziale pierwszym, posiadającym układ chronologiczny, omówiono rozwój bractw w XVIII w. na obszarze przyszłej diecezji tarnowskiej, ich kasatę w 1783 r., funkcjonowanie nielicznych pomimo zakazu rządowego, a następnie powstanie i rozwój Towarzystwa Wstrzemięźliwości. Pozostałe trzy rozdziały odpowiadają drugiemu okresowi polityki kościelnej władz po roku 1855 i słusznie Autor przyjął ich układ rzeczowy według klasycznej typologii bractw – poszczególne podrozdziały dotyczą Bractw Maryjnych, Bractw Pańskich, Bractw ku czci Świętych oraz Trzeciego Zakonu św. Franciszka i Sodalicii Mariańskiej. W rozdziale trzecim omówiono stowarzyszenia kapłańskie, w czwartym natomiast nowe stowarzyszenia religijne według tej samej typologii uzupełnionej o nowe formy, które pojawiły się w II połowie XIX w. i w początkach XX stulecia. Szczegółowy podział wewnętrznej struktury poszczególnych rozdziałów na podrozdziały świadczy o gruntownie przemyślanej konstrukcji oraz dobrym opanowaniu materiału badawczego. Rozdziały pierwszy, trzeci i czwarty

zwieńczone zostały syntetycznymi i trafnymi podsumowaniami i wnioskami. Na s. 184-187 Autor trafnie ujął rolę stowarzyszeń kapłańskich na ukształtowanie nowego formatu duszpasterza odbiegającego od józefińskiego modelu urzędnika i dbającego bardziej o dobro duchowe i moralne wiernych. Podobnie też na s. 306-322 dokonano rekapitulacji znaczenia nowych bractw i stowarzyszeń religijnych w zakresie duszpasterstwa, krzewienia nowych form życia religijnego, rozwoju kultu maryjnego i eucharystycznego, kultu Najświętszego Serca Jezusowego, a także w zakresie oświaty, kultury, problemów społecznych oraz propagowania postaw patriotycznych. W części tej znalazły się także trzy mapy: pierwsza dotycząca rozwoju nowych form kultu maryjnego w diecezji tarnowskiej w 1918 r.; druga ilustrująca rozwój kultu tajemnic Pańskich i trzecia ukazująca sieć stowarzyszeń charytatywnych i społeczno-zawodowych.

Pewne wątpliwości wzbudzać może tytuł znajdującego się w rozdziale czwartym podrozdziału *Bursy – ośrodki opiekuńczo wychowawcze dla uczącej się młodzieży*. Bursy nie były stowarzyszeniami czy bractwami, lecz ośrodkami opiekuńczo-wychowawczymi. Jako stowarzyszenia uznać można Towarzystwo ku Wpieraniu Ubogich Uczniów Szkół Gimnazjalnych i Realnych i Seminarium Nauczycielskiego, Towarzystwo Bursy im. T. Kościuszki, Towarzystwo Bursy Gimnazjalnej im. Adama Mickiewicza w Bochni, Towarzystwo Bursy im. Św. Jadwigi w Dębicy, Towarzystwo Opieki nad Ogniskiem Terminatorów, Towarzystwo Bursy Gimnazjalnej w Mielcu im. ks. Stanisława Konarskiego. Takimi bractwami lub stowarzyszeniami nie były jednak opisane w tym podrozdziale bursa dla ubogiej młodzieży kształcącej się w Tarnowie, Internat św. Józefa, Bursa im. Ks. Piotra Skargi. Czy nie słuszniejsze byłoby przeniesienie narracji poświęconej tym ośrodkom do podrozdziału dotyczącego Konferencjom miejskim i Stowarzyszeniu Pań Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo, gdyż to te stowarzyszenia wspierały funkcjonowanie wymienionych powyżej ośrodków wychowawczych?

W rozdziale pierwszym poświęconym józefińskiemu okresowi polityki wyznaniowej prowadzonej przez władze wobec bractw religijnych ks. Krzysztof Kamieński zawęził ten nurt ideowy związany z oświeceniem do obszaru Austrii. Jest

to zrozumiałe ze względu na obszar geograficzny jego badań. Dodać jednak należy, że józefinizm był zjawiskiem szerszym, a jego zasady wdrażano także w innych krajach. Przyjęty w 1817 r. w Królestwie Kongresowym wypracowany przez Komisję Rządową Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego dekret Aleksandra I *O stopniu dozoru i opieki rządu nad duchowieństwem rzymskokatolickim i funduszami przez nich posiadany* zawiera normy wyraźnie odwołujące się do paradygmatów józefińskich. Wielu księży będąc absolwentami Uniwersytetu Wiedeńskiego przejmowało poglądy propagowane na tej uczelni, m.in. dziekan Wydziału Teologicznego Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego – ks. Paweł Szymański przygotowując *Układ nauk teologicznych w seminariach diecezjalnych* zaproponował w nim podręczniki, z których sam uczył się na studiach wiedeńskich, obciążone jednak zasadami józefińskimi, jak choćby podręczniki do historii Kościoła w opracowaniu Franciszka Greinera i Macieja Dannenmayera, czy też książkę Franza Giftschutza zatytułowana *Institutiones theologiae pastoralis*, wspomnianą przez ks. Krzysztofa Kamieńskiego w jego rozprawie (s. 15). Podręcznik Giftschutza nieco przerobił i wydał w 1824 r. w Wilnie dla potrzeb kształcenia w seminariach polskich ks. Jan Chodani. Ukazała się pod tytułem *Teologia pasterska podług X. F. Giftschutza*; jego podręcznik *Leitfaden für die In den k. k. Erblanden vorgeschriebenden deutschen Vorlesungen über die Pastoraltheologie* uznany był przez wiedeńskie kręgi rządowe za wzorcowy, przez kręgi kościelne za józefiński. Wszystko to świadczy jak szerokim rezonansiem, wykraczającym poza obszar Austrii, charakteryzował się józefinizm.

Akcentując rolę biskupów tarnowskich oraz duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego Autor nie pominął w swojej rozprawie znaczenia osób świeckich: księżnej Izabeli Z Lubomirskich Sanguszkowej (s. 248, 272), księcia Eustachego Sanguszki (s. 273, 274), czy też Konstancji Sanguszkowej (s. 243). Ta ostatnia była członkinią lwowskiej kongregacji „Dzieci Maryi”, Lwowskiego Towarzystwa Miłosierdzia „Opatrzność”, warszawskiego Arcybractwa Nieustającej Adoracji Przenajświętszego Sakramentu, Stowarzyszenia Pań Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo w Tarnowie, gdzie założyła też w 1899 roku Arcybractwo Nieustającej Adoracji Najświętszego Sakramentu ku Wspieraniu Ubogich Kościołów Aparatami Liturgicznymi, o czym Autor recenzowanej rozprawy także wspomina na s. 120 oraz s. 276-277.

Dużym walorem dysertacji ks. mgr. Krzysztofa Kamieńskiego jest opracowanie aż 15 tabel, 8 wykresów i 7 map, które w sposób syntetyczny ilustrują dynamikę rozwojową i geograficzną bractw i stowarzyszeń religijnych. Dodać należy, że ich przygotowanie wymagało przeprowadzenia kwerend źródłowych oraz żmudnej analizy z zastosowaniem także metod statystycznych. Prezentowane mapy uwzględniają zmiany terytorialne diecezji tarnowskiej. Podobny charakter posiadają zamieszczone w aneksach zestawy tabelaryczne oraz mapa ilustrująca sieć bractw i stowarzyszeń w diecezji tarnowskiej w roku 1918. Szkoda, że niektóre tabele i wykresy pozbawione są kompletnego opisu podstawy źródłowej (tabele 3, 4, 5, wykresy 4, 5, 6, 7). Zamieszczenie takiego wykazu ułatwiłoby późniejszym badaczom prowadzenie pogłębionych studiów.

W tekście recenzowanej rozprawy Autor posługiwał się, zbyt często zdaniem recenzenta, licznymi cytataми źródłowymi, nie poddając ich interpretacji i analizie, a zastępując nimi własną narrację. Znajdujemy je m.in. na s. 44-45, 46-47, 64, 77, 79, 90, 95, 167, 221-222, 225, 244, 247, 248, 249, 252, 259, 271-272, 277, 299, 300, 302. Zdarzały się także, nieliczne co prawda, powtórzenia, np. na s. 302-303 Doktorant powieliła informację o działalności Stowarzyszenia Robotników Chrześcijańskich „Praca”, która wcześniej została omówiona na s. 296-298.

W zakończeniu dysertacji ograniczono się do streszczenia i skonkludowania jej treści, zabrakło natomiast postulatów badawczych, które ukierunkowałyby prowadzenie dalszych studiów, a przecież takie się narzucają, np. w zakresie badań porównawczych.

Podkreślić należy ujawnione w pracy doskonałe przygotowanie archiwistyczne i metodologiczne. Autor zastosował nie tylko klasyczne w badaniach historycznych metody takie jak progresywna, retrogresywna, porównawcza, ale również metody statystyczne, jak również metody stosowane w geografii historycznej.

III. Ocena pracy pod względem warsztatowym i językowym

Bardzo wysoko należy ocenić styl narracji, którym posłużył się Autor oraz walory językowe rozprawy. Została ona poddana wnikliwej korekcie redakcyjnej. Recenzentowi udało się odnaleźć niewiele uchybień pod tym względem (np. na s. 231 błąd literowy i „Głownie”, zamiast „Głównie”, na s. 270 „Konferencje Męskie i Stowarzyszenia Pań miłosierdzia św. Wincentego a Paulo” zamiast „Konferencje Męskie i Stowarzyszenia Pań Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo”). Docenić należy wysoką akrybię w sporządzeniu przypisów i opisów bibliograficznych, a także walory warsztatowe.

IV. Ocena pracy pod względem wykorzystanych źródeł i literatury przedmiotu

Autor recenzowanej rozprawy przeprowadził kwerendę w 14 archiwach kościelnych (Archiwum Diecezjalne im. Arcybiskupa Jerzego Ablewicza w Tarnowie oraz archiwa parafialne), wykorzystał aż ponad 200 jednostek archiwalnych, 3 archiwalne pisma periodyczne, 74 wydawnictw źródłowych i tekstów opublikowanych w prasie oraz ok. 320 opracowań. Wykaz źródeł i opracowań wskazuje na ogromny zakres przeprowadzonej kwerendy i źródłowy charakter przedstawionej dysertacji doktorskiej.

Z obowiązku recenzenta dodam, że pewne źródła dotyczące bractw i stowarzyszeń religijnych na terenie diecezji tarnowskiej, aczkolwiek posiadające charakter poboczny, niewykorzystane w pracy ks. mgr. Krzysztofa Kamieńskiego, znajdują się także w następujących archiwach i bibliotekach państwowych:

1. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, *Archiwum Rodzinne Sanguszków*;
2. Miejska Biblioteka Publiczna w Tarnowie, *Akt przyjęcia Konstancji Zamojskiej do Arcybractwa Nieustającej Adoracji Przenajświętszego Sakramentu przy kościele w w. P. P. Sakramentek z dn. 23 marca 1877 r., rkps 76; Dowód konsekracji kielicha znajdującego się w kaplicy w Gumniskach z napisem: Memento za dusze Sanguszków, rkps 98; Notatka Towarzystwa Budowy dla Szkół w Tarnowie, przyznająca Konstancji Sanguszkowej tytuł honorowego członka Towarzystwa, rkps 124;*
3. Archiwum Państwowe w Krakowie, Oddział na Wawelu, *Archiwum Rodzinne Sanguszków*.

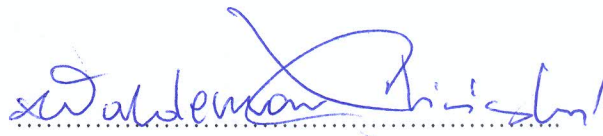
Wymienione powyżej archiwalia dotyczą aktywności przedstawicieli rodu Sanguszków w bractwach i stowarzyszeniach religijnych Tarnowa

V. Ocenia osiągniętych przez Doktoranta efektów kształcenia

Lektura przedłożonej do oceny rozprawy doktorskiej pozwala stwierdzić, że jej Autor posiada szeroką wiedzę z zakresu historii Kościoła polskiego w XIX stuleciu. Był doskonale przygotowany do podjętych badań pod względem metodologicznym, warsztatowym i archiwistycznym, pełniąc od 2016 r. funkcję Dyrektora Archiwum Diecezjalnego w Tarnowie i posiadając wiedzę unikalną na temat zasobów tego Archiwum. Wcześniej prowadził badania na temat stosunku duchowieństwa diecezji tarnowskiej wobec rabacji galicyjskiej 1846 r., opublikowane w monografii zatytułowanej *Okropne dzieje przyniósł nam czas. Duchowieństwo diecezji tarnowskiej wobec wydarzeń 1846 roku* (Tarnów 2015), w której na podstawie bogatego materiału źródłowego ustalił liczebność duchownych zamordowanych i poszkodowanych podczas tych wydarzeń. Publikacja ta potwierdza też jego umiejętności w zakresie wprowadzania do obiegu naukowego nowych informacji badawczych.

VI. Konkluzja

Oceniana rozprawa doktorska posiada charakter nowatorski, jest źródłem wielu cennych informacji nieznanymi dotychczas w literaturze przedmiotu. Stanowi przede wszystkim całościowe i wyczerpujące opracowanie problemu bractw i stowarzyszeń religijnych diecezji tarnowskiej w dobie zaborów. Spełnia wszystkie wymogi ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki. Dlatego też wnoszę o dopuszczenie jej Autora do dalszego etapu przewodu doktorskiego.

Ks. dr hab. Waldemar Gliński, prof. ucz.